

Συμπληρωματικά περί οικονομικής ιστορίας

Μαραθών, 24.8.89

Αξιότιμοι Κύριοι Εκδότες,

ΑΝ και έχει διαρρεύσει πάνω από ένα εξάμηνο από την έκδοση του τεύχους του Δεκεμβρίου 1988, αφιερωμένου στην Ιστοριογραφία του Νέου Ελληνισμού, παρ' όλα αυτά πιστεύουμε ότι οποιεσδήποτε σκέψεις που αφορούν το θέμα αυτό είναι πάντοτε επίκαιρες, αφού δύσκολα εξαντλείται ένα τέτοιο τεράστιο θέμα.

Συγκεκριμένα, επιθυμούμε να κάνουμε ορισμένες προσθήκες στην εργασία του Γ. Δερτιλή, «Η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού σήμερα», σελ. 84-93.

Ειδικότερα, ο οικονομολόγος που δημιούργησε κατ' εξοχήν «σχολή» ήταν ο Δημήτριος Καλιτσουνάκις (1888-1982).¹ Δίδαξε ως υφηγητής Πολιτικής Οικονομίας στην Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, κοντά στον καθηγητή Νικ. Γουνιράκη, αργότερα τακτικός καθηγητής (1922) στην ΑΣΟΕΕ μέχρι το 1959. Με την ευκαιρία της συνταξιοδότησής του εκδόθηκε από την Ελληνική Εταιρεία Οικονομικών Επιστημών τιμητικός τόμος με τίτλο «Οικονομία και Κοινωνία» (Αθήνα 1960).

Η δράση του, τόσο η συγγραφική όσο και η πανεπιστημιακή, υπήρξε πολυσχιδής: εξέδιδε για πενήντα συνεχή χρόνια το περιοδικό «Αρχαίον των Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών» (1921-1971), στο οποίο είχαν δημοσιευθεί μελέτες από το χώρο των Κοινωνικών Επιστημών, από επώνυμους εγκρίτους συγγραφείς, αλλά και αγνώστους και νεαρούς επιστήμονες, οι οποίοι κατεξίωθησαν στον επιστημονικό χώρο αργότερα. Ακόμα και ο Άγγελος Αγγελόπουλος υπήρξε μαθητής του Δ. Καλιτσουνάκι, παράλληλα δε η διδακτορική του διατριβή² δημοσιεύθηκε στο «Αρχαίον».

Στα σαράντα περίπου χρόνια της διδακτικής του προσφοράς, τόσο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην ΑΣΟΕΕ όσο

και στην Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών (ΠΑΣΠΕ), δίδαξε σε πολλούς μαθητές, οι οποίοι αργότερα διέπρεψαν στον ελληνικό και διεθνή χώρο. Θα ήταν φυσικά αδύνατο να αναφερθούν όλοι – άλλωστε θα μπορούσαμε να παραλείψουμε πολλά ονόματα χαρακτηριστικά αναφέρουμε, εκτός από τον ακαδημαϊκό Άγγελο Αγγελόπουλο, τους Χαράλαμπο Σεπεντζή, Δημ. Γκολέμη, τον Νικ. Κακαβά από την ΑΣΟΕΕ και τον Σάββα Σπέντζα από την ΠΑΣΠΕ.

Πιστεύουμε ότι είναι παράλειψη η μη αναφορά του ονόματος του σεβαστού διδασκάλου και εθνικού άνδρα και μεγίστου πατριώτη Δημ. Καλιτσουνάκι.³

Στο χώρο της Οικονομικής Ιστορίας προεξέχει το όνομα του Ανδρέα Ανδρεάδη (1876-1935). Ο Γ. Δερτιλής αναφέρει τους λόγους που ο Ανδρεάδης δεν δημιούργησε σχολή οικονομικής ιστορίας. Έχουμε να συμπληρώσουμε μόνο τα παρακάτω: Ο ίδιος ο Ανδρεάδης παρέχει την πληροφορία⁴ ότι κατά τη διάρκεια της θητείας του στη Νομική Σχολή ξεχώρισε δύο μαθητές, τον Χριστόδουλο Δαμίρη και τον Κυριάκο Βαρβαρέσο. Τους συνεβούλευσε ν' ασχοληθούν με τα οικονομικά: ο πρώτος συνέχισε να ασχολείται με την οικονομική ιστορία κατά την παραμονή του στο Παρίσι, όπου εξέδωσε και τη διατριβή του για τη νομισματική ιστορία της Ελλάδος, όμως ο Χάρος τον πήρε πρόωρα από τη ζωή και σταμάτησε το δημιουργικό του έργο, που με τόσο ενθουσιασμό είχε ξεκινήσει. Ο δεύτερος ασχολήθηκε με θέματα θεωρητικής και εφηρμοσμένης οικονομικής, διαδέχθηκε το δάσκαλό του στην Ακαδημία (1938) και έλαβε μέρος στα εθνικά ζητήματα του τόπου κατά τον Μεσοπόλεμο και μετά την Απελευθέρωση.

Ο δεύτερος των υφηγητών του Ανδρεάδη και μετέπειτα καθηγητής Δημοσίας Οικονομικής και Δημοσιονομικής Νομοθεσίας στη Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης, Παναγιώτης Δερτιλής, ακολουθώντας το σύγγραμμα του L. Cioli τελείωσε το έργο του μέχρι και τον 19ο αιώνα με τίτλο «Παραδόσεις Ιστορίας Οικονομικού Βίου» (εκδόθηκε πέντε φορές). Παράλληλα, σημαντική υπήρξε και η συνεισφορά με τα δημοσιεύματά του που α-

φορούσαν τη δημοσιονομική ιστορία του 19ου αιώνα, όπως «Το Δημόσιον Χρέος της Ελλάδος» (Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών, έκδ. Σάκκουλα, Θεσ/νίκη 1960).^{4α}

Ο Αριστοτέλης Σίδερης (1889-1976), ο οποίος ευτύχησε να διδάξει Οικονομική Ιστορία και Ιστορία Οικονομικών Θεωριών στην πρώτη έδρα που ιδρύθηκε στην Ελλάδα –συγκεκριμένα στην ΑΣΟΕΕ, το 1943– από το 1943 έως το 1962 κατέλιπε σημαντικό έργο: εκτός από τα αγροτικά θέματα που διαπραγματεύθηκε, συνέγραψε *Ιστορία Οικονομικού Βίου* (τόμοι 2, έκδ. Παπαζήση, 1953) και *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, όπου διαπραγματεύθηκε τις κατ' ιδίαν θεωρίες – αξίας, τόκου, γαιοπροσόδου και επιχειρηματικού κέρδους, τιμών και μισθών – σε ιδιαίτερα τομείδια, ιστορικά.

Άφησε δύο μαθητές, οι οποίοι τον διεδέχθησαν στην ίδια έδρα: τον Λάζαρο Χουμανίδη και τον Ρηγίνο Θεοχάρη.

Ο πρώτος πήρε το πτυχίο του το 1945 και επειδή αρίστευσε στο μάθημα της Ιστορίας Οικονομικών Θεωριών έγινε βοηθός του Α.Δ. Σίδερη: ανακηρύχθηκε διδάκτωρ το 1954 και εισηγητής της διατριβής του υπήρξε ο Σίδερης.

Δίδαξε το ίδιο με τον καθηγητή του μάθημα, σαν έκτακτος εντεταλμένος καθηγητής στην ΑΣΟΕΕ από το 1968, και σαν τακτικός στην ΑΒΣΠ από το 1973 έως το 1988, όταν και απεχώρησε λόγω συμπληρώσεως του ορίου ηλικίας⁵.

Άφησε πολυσχιδές συγγραφικό έργο, ακολουθώντας τη «γραμμή» του δασκάλου του: εξέδωσε τα διδακτικά του συγγράμματα, *Μαθήματα Ιστορίας Οικονομικού Βίου* (έκδ. Παπαζήση, 1969) – όπου εξετάζει το θέμα με τον ίδιο με τον δάσκαλό του τρόπο, συμπληρώνοντας μέχρι τον 20ό αιώνα –, *Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξ των Οικονομικών Θεωριών* (τόμ. Α', έκδ. Παπαζήση 1980, τόμ. Β₁, Β₂, Γ₁, Γ₂, έκδ. Καραμπερόπουλος 1981-83), ενώ διαπραγματεύθηκε τις διάφορες οικονομικές θεωρίες ιστορικά σε ξεχωριστά έργα, επηρεαζόμενος από το δάσκαλό του.⁶ Διεύτυψε την άποψη της αναγκαίας συγχωνεύσεως της ερευνής και της διδασκαλίας της Οικονομικής Ιστορίας και της Ιστορίας Οικονομικών Θεωριών στο Διεθνές Συνέδριο Οικο-

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

νομικής Ιστορίας και Ιστορίας Οικονομικών Θεωριών που έγινε στον Πειραιά το 1976· η άποψη αυτή χαρακτηρίστηκε από τον Pedro Schwartz ως «the most vocal opinion»⁷.

Ο Ρ. Θεοχάρης εξειδικεύθηκε στο χώρο της Ιστορίας της Οικονομικής Αναλύσεως και διδάσκει το μάθημα από το 1976 στην ΑΣΟΕΕ συνεχώς. Εξέδωσε το δίτομο *Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως* (τόμ. Α', 1979, τόμ. Β' 1989), ενώ παράλληλα στο έργο του *Αρχαία και Βυζαντινή Οικονομική Ιστορία* (έκδ. Παπαζήση 1983) εξετάζει την οικονομία των λαών της Εγγύς Ανατολής, της αρχαίας Ελλάδος, της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου και του Βυζαντίου, σύμφωνα με τη μέθοδο του δασκάλου του.

Από τα προαναφερόμενα, πιστεύουμε ότι ο Α.Δ. Σίδερης, πλην της δικής του μεγάλης συνεισφοράς,⁸ δημιούργησε μία «Σχολή», ίσως όχι βέβαια στο μέγεθος και επίπεδο που εννοεί ο κ. Γ. Δερτιλής, όμως νομίζουμε ότι οι δύο μαθητές του αποτελούν σκαπανείς της πανεπιστημιακής διδασκαλίας της Οικονομικής Ιστορίας και Ιστορίας Οικονομικών Θεωριών, που αξίζει τον κόπο να μνημονεύονται.

Ελπίζω η παρούσα επιστολή να τύχει της ευμενούς κρίσεώς Σας και να δημοσιευθεί —έστω και καθυστερημένα— για να συμβάλει στο διάλογο, που τόσο έχει ανάγκη η έρευνα.

Ευχαριστώ για τη φιλοξενία
Διατελώ μετά τιμής
ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τη ζωή και το έργο του, βλ. Νικολάου Μαρματάκη, «Δημήτριος Καλιτσουνάκης (1888-1982)», στο *Σπουδαί* 1983, με την ευκαιρία συμπληρώσεως ενός έτους από το θάνατό του.
2. «Αι ανώνυμοι εταιρείαι από οικονομικής και δημοσιονομικής απόψεως» (1928).
3. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι αναφερόμενοι από τον Γ. Δερτιλή συγγραφείς και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι δεν δημιούργησαν «σχολές».
4. Βλ. Α. Ανδρεάδου, *Γενικαί Αρχαί Φορολογίας*, Πανεπιστημιακαί παραδόσεις εκδιδόμεναι υπό Αγγ. Αγγελοπούλου, σελ. 4, υποσ. 13, Αθήναι 1935.
- 4a. Αναφέρουμε επίσης και το τελευταίο έργο του «Συμβολή εις την δημοσιονομικήν ιστορίαν του αγώνος του 1821», στον Γ' τόμο της Επιστημονικής Επιτηρίδος ΑΒΣΘ, 1970/71, σελ. 75-217.
5. Παράλληλα διδάξε και Πολιτική Οικονομία ως Επισκέπτης Καθηγητής στο Α.Π. Θεσ/νίκης (Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών), στην ΠΑΣΠΕ με σύμβαση και στο Ινστιτούτο Επιμορφώσεως στη Διοικητική των Επιχειρήσεων (ΙΕΔΕ) της ΑΣΟΕΕ.
6. Ο *Εργατικός Μισθός από της εποχής των κλασικών μέχρι σήμερα*, (Πρόλογος Am. Fanfani), έκδ. Σταμούλη 1985, *Η περί αξίας του χρήματος θεωρία από της εποχής των Εμποροκρατών μέχρι σήμερα*, Αθήναι, 1959, *Αι περί τόκου θεωρίαι, Αι περί εγγείου προσόδου θεωρίαι από της εποχής των κλασικών μέχρι σήμερα* (έκδ. Σμπύλιας, 1986) κ.ά.
7. Πρβλ. Ρ. Schwartz, «Teaching the History of Economic Thought», στο *History of Political Economy*, vol. 7, n° 1, p. 114, 1975.
8. Βλ. Σπ. Καλογεροπούλου-Στράτη, «Αριστοτέλης Σίδερης», στο *Δελτίο της Ιονίου Ακαδημίας*, τόμ. Α', 1977, και Χρήστου Μπαλόγλου, «Σίδερης Αριστοτέλης» στην εγκυκλοπαίδεια *Υδρία*, τόμ. 47ος, σελ. 275.